

Mimarlığı makrodan mikroya doğru bir kavrayışla düşünme

Thinking architecture through a macro-to-micro understanding

Mihriban Duman^{1*}

¹Istanbul Technical University,
Registered Student of Architectural
Design PhD Program, İstanbul, Turkey.
dumanmi@itu.edu.tr

*Corresponding Author

**This study is prepared from an
ongoing PhD thesis in the Architectural
Design PhD Program at ITU Graduate
School.

Received: 19.04.2022
Accepted: 07.07.2022

Citation:
Duman, M. (2022). Mimarlığı
makrodan mikroya doğru bir kavrayışla
düşünmek. *IDA: International Design
and Art Journal*, 4(2), 145-158.

Özet

Mimarlığı yeniden düşünmeye dair toplumsallık eleştirileri 2000'li yıllarda alan içerisinde görünür olmuştur. Faillik kavramının söz konusu eleştirilerde öne çıkışı, mimarlıktan toplumbilimine uzanan güncel bir açılım olarak değerlendirilebilmektedir. Çalışma, dile getirilen disiplinlerarası açılımı tamamlayıcı bir çift yönlülük sağlamayı amaçlamakta ve bakış yönünü tersine çevirerek "toplum bilimsel bir perspektiften mimarlığa nasıl yaklaşılabilir?" sorusunu sormaktadır. Faillik bu yön için de kavramsal bir zemin olarak görülüp ilgili toplum bilimsel literatürde incelenmektedir. Böylelikle, varılan düaliteler sorunsalına ilişkin makro/mikro, yapı/faillik düşüncelerine dayalı teorik-eleştirel bir çerçeve oluşturularak mimarlığın toplumsallığına odaklanılmaktadır. Çalışmada düaliteleri aşmaya yönelik iki tür toplumsal çözümleme yaklaşımı ileri sürülmekte ve bu doğrultuda nitel araştırma izlenerek metin analizi yöntemi kullanılmaktadır. Metinsel veriler, toplumbilimi ile bağlantılı düşünürlerin mimarlığa değindiği yazılardan derlenmektedir. Bunun üzerine, araştırma önce mimarlığın makro bir yapı olarak kavranışını ortaya koymakta ve ardından bu kavrayışın çözümünde mimarlık pratiğini yorumlayarak tartışmaktadır. Çalışma; mimarlığın makro olgular karşısındaki yeterliğini sorgulayan eleştirel eşiğin ötesine geçen ve ona çeşitli faillikler, ilişkiler ağı olarak yaklaşan disiplinler arası bir bakış açısı geliştirmekte ve böylelikle güncel eleştiri alanına düşünsel bir katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık Pratiği, Toplumsal, Mikro/Makro, Faillik/Yapı

Abstract

Social architecture debates on rethinking architecture has come to the fore within the field during the 2000s. The prominence of the notion of agency in these criticisms can be seen as a current expansion from architecture to sociology. The study aims to provide a complementary two-way view to this interdisciplinary expansion by looking into the reverse direction and asks: In what way architecture can be approached from a sociological standpoint? For this, agency is treated as a conceptual ground and investigated in the relevant sociological literature. Then, a theoretical-critical framework is formed based on macro/micro, structure/agency notions pertinent to duality problematic. A particular two-fold classification regarding social analyses proposing to overcome dualities is derived. Following a qualitative research approach, text analysis method is adopted. Textual data is compiled from writings of thinkers regarding sociology which deal with architecture. The research, first, scrutinizes the understanding of architecture as a macro structure; and then, within its dissolution, interprets architectural practice. The study advances an interdisciplinary perspective approaching architecture as a network of diverse agencies and relations, which goes beyond questioning inadequacy of architecture against macro level facts and issues. Thus, it makes a theoretical contribution to current criticisms of architectural field.

Keywords: Architectural Practice, Social, Micro/Macro, Agency/Structure

Extended Abstract

Introduction: Social architecture debates in literature deal with the conditions of the architectural subject/producer, architectural object/product or the production process. These kind of discussions come to the fore in a more prominent way in some periods. It may become prominent when updating the discussions depending on the crisis periods and paradigmatic shifts specific to architecture or when debating new interdisciplinary local and global current theories and facts. For instance, as an extension of the criticisms that evaluated the 20th century through the problematization of Modernism, Industrialization and the shift in the social role of the architect; the debates in the 2000s appear with the pre-emphasis *re-* such as redefining, rethinking, and rediscovering architecture and its practice. The critical potential of architecture is questioned along with new conditions such as global economic reconstruction, the rising information society based on networks-simultaneity-multiplicity-nonlinearity in these criticisms. The notion of agency comes to the fore in current debates for understanding the ways of how architecture is connected with these emergent world developments. At the same time, in an interdisciplinary view, the prominence of the notion of agency can be seen as a current expansion from architecture to sociology. So, this study treats agency as a conceptual ground and through investigating this notion in the relevant sociological literature it focuses on reconsidering architecture in the social context. By this way, it interprets architectural practice and design thought through a perspective dissolving from macro to micro understanding.

Purpose and scope: As it is revealed by the literature research, architecture may expand to sociology by utilizing the notions of this field for comprehending the social. The study aims to provide a complementary two-way view to this interdisciplinary expansion by looking in the reverse direction and asking: In what way architecture can be approached from a sociological standpoint? Thus, through the relevant sociological literature, macro/micro and structure/agency notions pertinent to the duality problem become instrumental for forming a theoretical-critical framework in order to reconsider architecture in the social context. Within the scope of the study, an interpretive perspective is developed in which the practice is centered as a potential process instead of the dual ideas such as architecture and society or architect-as-subject and architectural-object. Criticizing sociology-related discourses on architecture makes possible research in this scope since it both intersects with architecture and also looks into architecture from an outside position.

Method: In this study, firstly, a particular two-fold classification regarding social analyses proposing to overcome dualities is derived by means of literature research. The first one develops or traces a macro-micro-connected social analysis approach to overcome dualities. The second one does not follow a level-categorizing approach for social analysis. The attitudinal difference between the two approaches can be summarized as focusing on the relations between the levels by not choosing a side, or focusing directly on practice and process instead of assuming the levels. And then, in order to form a theoretical-critical framework through in-depth looked and elaborated particular notions between two social disciplines, a qualitative research approach is followed and the text analysis method is adopted. Textual data is compiled from writings conjecturing on architecture that belong to thinkers regarding sociology. The research first scrutinizes the understanding of architecture as a macro structure; then, within its dissolution, discusses architectural practice in an interpretative and comparative way.

Findings and conclusion: In approaches that focus on inter-level relations, architecture can be conceived as a macro structure or agency identified with its objective and subjective aspects. Accordingly, the practice is accepted as an architect-architectural production-architectural product linearity in macro understandings, and it is seen as an ordinary process bonding the architect-as-subject and the architectural-object which remains in the background of them. On the other hand, architecture can also be conceived as a dynamic field with various processes and agencies instead of positioning it into levels. Interpreting architecture in this direction focuses on architectural practice itself as a process rather than a separation as architect-as-subject or architectural-object. This understanding brings foregrounding and thinking of micro relationships. When architectural practice is focused in this way, it may dissolve, disintegrate and diversify. Thinking architecture through a macro-to-micro understanding in an interdisciplinary manner, this study advances a perspective approaching architecture as a network of diverse agencies and relations which goes beyond questioning inadequacy of architecture against macro-level facts and issues. It brings an opportunity to bring it closer to the everyday and temporal factors as well. Thus, it encourages studies in which the issues that have not been included in or remained at the periphery of social architectural debates can be examined in a more central position.

Keywords: Architectural Practice, Social, Micro/Macro, Agency/Structure

GİRİŞ

Mimarlık alanında, mimarlık ve toplumsallık şeklinde ifade edilebilir kapsayıcı üst başlığa ilişkin eleştirel yaklaşımlar, söz konusu başlığın içerdiği iki yönde de çeşitlenen bağlamlarla ele alınmaktadır. Yani bir

tarafıyla, mimarlık gibi geniş bir alanın toplumsallık ile bağı kurulurken odaklanılan mimarlığa özgü konulara ve unsurlara göre çeşitlenebilmektedir. Bir tarafıyla ise toplumsallıkla işaret edilenin ne olduğunu ortaya koyacak şekilde, sadece mimarlık ile sınırlı kalmayıp sosyal veya beşeri bilimlere ilişkin literatüre ve terimlere doğru açılabilir.

Mimarlık için toplumsallık eleştirisinin odağında neyin yer alabileceğine dair belirgin bir çatallanma mimari nesne/ürün ve mimar özne/aktör üzerinden ifade edilebilir. Mimari nesne, fiziksel bir mimari mekânsal gerçeklik veya temsil olarak toplumsallık eleştirisine dâhil olabilmekte iken; mimarın toplumsallığı eleştirisi ise mimarın toplumsal sorumluluğu, rolü, görevi, pratiğinin yöntemi ve niyeti gibi konularla sürdürülebilmektedir. Böyle bir çatallanmanın varlığı, mimari nesne-ürün olarak üretilenin toplumsallığı ve mimar özne-aktör olarak üretenin toplumsallığı şeklinde bir ikilik gibi görünebilir. Ancak bu durumu bir ikilik olmaktan çok birbirinden kopuk olmayan iki tür eleştirel bakış olarak yorumlamak mümkündür. Üretilen ve üreten kadar pratiği de odağa almak bu durumu bir ikilik olmaktan çıkarmanın yolu olarak düşünülebilir.

Toplumsal mimarlık yaklaşımlarında karşılaşılan katılım odaklı mimarlık, topluluğa yönelik mimarlık, kamu yararına mimarlık, toplum yararına mimarlık gibi adlandırmalarla tartışılan türevler irdelendiğinde de odağın ne sadece üretende ne de sadece üretilende olduğu, asıl niyetin mimarlık pratiğinin farklı şekilde sürdürülme hâllerine, olasılıklarına işaret etmek olduğu fark edilebilmektedir. Öyle ki söz konusu türevler mimarlık yazınında zaman zaman “alternatif pratikler” olarak da nitelendirilmektedir.

Alternatif olmak, beraberinde neyin alternatifi olduğu düşüncesini de getirir. Alternatif olarak nitelendirilen söz konusu pratikler de; üreten açısından, başat üretim tarzının koşullarıyla çalışmanın; üretilen açısından, son durumda üretim tarzına bağlı pazarın ürünlerine dönüşmenin; mesleki bir hizmet süreci olma yönünden bakıldığında pratik açısından, yalnızca belirli varsıl toplumsal kesimlere fayda sağlayan bir süreç olmanın dışında kalabilen alternatifler şeklinde açıklanabilmektedir. Böylesi mimarlık ve toplumsallık tartışmaları, mimarlık alanında bir eleştiri hattı olarak süregelir iken bazı dönemlerde daha görünür şekilde gündem teşkil edebilmektedirler. Bu görünürlük, mimarlığa özgü kriz dönemlerine ve paradigmatik kaymalara bağlı olarak tartışmaların güncellenmesi şeklinde oluşabildiği gibi; yerel, küresel çaplı güncel teorilerle veya olgularla birlikte yeni disiplinler arası tartışmalar şeklinde de meydana gelebilmektedir.

Örneğin, Doucet ve Cupers (2009: 1-2), mimarlık teorisi ve eleştirisine ilişkin bir dönüşüm olarak Modernizmin sorunsallaştırılmasına işaret etmekte, bu yöndeki düşünsel gelişmeler doğrultusunda mimarlığın ve toplumsallığın da yeni bakış açıları ile birlikte ele alındığını dile getirmektedirler. Gribat ve Meires (2017: 779-780) de son yıllarda mimarlık disiplini içinde yeni bir toplumsal mimarlık tartışmasının ortaya çıktığını ve bu tartışmanın mimarlığın pazar ekonomisine güdümlü şekilde sürdürülüşüne bağlı bir krizin ilanına dayandığını belirtmektedirler. Bu durumu üst sınıf ekonomik/politik çıkarlara çok fazla odaklanmış bir mimarlığın krizi olarak nitelendirmekte ve mimarların toplumun savunmasız ve marjinal grupları için inşa etme alternatiflerini bir çıkış yolu olarak ele almaktadırlar. Lepik (2010: 12) de benzer bir eleştiri getirerek mimarlığın kendisini ekonomik ve politik çıkarların hizmetine çok fazla yerleştirdiğini ve toplumsal kaygılara çok az özen gösterdiğini söylemektedir. Oosterman (2008: 2-3) ise bu duruma 20. yüzyıla yayılan bir süreç üzerinden ve mimarın rolündeki dönüşüm üzerinden değinmektedir. Endüstriyelleşmeyi, 20. yüzyılın başlangıcı itibarıyla mimarın rolünü tamamen gereksiz kılmakla tehdit eden alaycı bir hayalet olarak tasvir eden yazar, az sayıda mimarın giderek daha şaşırtıcı ve görsel olarak estetik binalar üretme şansına sahip olmasıyla bu tehdidin fark edilmediğini izah etmektedir. Yüzyıl sonuna gelindiğinde ise mimarın toplumsal konumunun elinden kaymış ve buharlaşmış olduğunu; toplumsal ilişkilerde düzenleyici, politik kararlara ilham verici, mekâna dair profesyonel bir güç oyuncusu olarak ele alınabilecek bir mimarın söz konusu yüz yıllık gelişimde bir ara aşama olarak kaldığını açıklamaktadır.

Konu edilen krizlerin, dönüşümlerin ertesi veya uzantısı nitelikli bir dönem olarak 2000’li yıllarda, mimarlığı ve mimarlık pratiğini yeniden tanımlamak, yeniden düşünmek, yeniden keşfetmek gibi ön vurgusu “yeniden” olan toplumsallık eleştirileri alan içerisinde bir kez daha görünür olmuştur. Endüstriyelleşme yerine post-endüstriyelleşmenin, kapitalizm yerine geç kapitalizmin, liberalizm yerine neo-liberalizmin, hümanizm yerine post-hümanizmin iyiden iyiye global tartışmaların merkezine yerleştiği bir dönemde, yukarıda da değinildiği gibi, mimarlık ve toplumsallık tartışmaları da yerel, küresel çaplı güncel teorilerle veya olgularla birlikte disiplinler arası tartışmalar şeklinde yeniden görünmüştür demek mümkündür.

Doucet ve Cupers (2009: 1-6) tarafından da yakın zaman için belirtildiği gibi; coğrafyadan kültürel çalışmalara kadar birçok alan, yenilenen geç kapitalizm eleştirilerinden veya küresel neoliberalizme alternatif tahayyüllerinden ilham alarak eleştirelilik ve katılım üzerine yeni düşünme yolları izlemeye başlamıştır. Yazarlar, mimarlığın dışındaki bu disiplinlerin göstermeye başladığı koşulların mimarlığa ilişkin kimi esaslara da radikal bir şekilde meydan okuduğunu ifade etmektedirler. Küresel ekonomik yeniden yapılanma, ağlar-eş zamanlılık-çokluk-doğrusal olmama üzerine kurulu hâlde yükselişe geçmiş bilgi toplumu gibi yeni koşulların, mimarlığın eleştirel potansiyelini ve aynı zamanda dünyadaki failliklerinin tek anlamlılığını sorgulatır olduğunu söylemektedirler. Bu açıdan “faillik” kavramını, mimarlığın bu yeni dünya ile çeşitli bağlantılar kurma yollarını anlayabilmek adına verimli bir kavram olarak göstermektedirler. Faillik, modası geçmiş bir büyük teorinin yerini alacak bir büyük fail teorisi inşa etmekten ziyade, uygulanabilir/elverişli (workable) parçalara bölünebilir, sonrasında yeniden yapılandırılabilir ve birleştirilebilir bir yaklaşımın kavramı olarak vurgulamaktadırlar. Yine, Gribat ve Meires (2017: 784-785) de yakın zaman için benzeri bir dönüşümü vurgulayarak toplumsallığa ilişkin mimarlık sergilerinin ve yayınlarının, dünyanın farklı yerlerinde yeni bir toplumsal mimarlığın yükselişini gösteren, bulunduğumuz çağa ait farklı ve oldukça küçük ölçekli mimari proje seçkilerine dayandığını belirtmektedirler. Benzer bir yaklaşımla mimarlık ve tasarım uygulamalarının çeşitliliğini öne çıkarmaya yönelik bir veri tabanı oluşturan “Mekânsal Faillik” çalışması, binaların ve mekânın nasıl üretilebileceğine ilişkin yeni bir bakış açısı olarak tanımlanmaktadır (Spatial Agency, t.y.). Çalışma, mimarlık yapmanın diğer yolları için, binaların görünümüne ve yapımına ilişkin geleneksel mimarlık odağından uzaklaşılabilen, mimarların ve mimar olmayanların birlikte çalışabildiği çok daha geniş bir fırsat alanı önermektedir. İnşa etmenin/binanın, mekânsal bir soruna mutlaka en iyi çözüm olmadığı inancıyla; bireysel bir kahraman mimar figürü yerine, temsilcilerin başkalarıyla hareket ettiği çok daha iş birlikçi bir yaklaşımın izlenebildiği ikinci bir mimarlık tarihini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Buraya dek belirtildiği gibi aslında alternatif pratikleri görünür kılmaya ilişkin araştırmalar, yayınlar ve derlemeler alan içerisinde var olagelmıştır. Ancak Awan, vd. (2011: 26-34), meseleyi söz konusu çalışma için “Alternatif Mimari Pratik” başlığının niçin kısıtlayıcı olduğunu açıkladıkları bir başlangıçla ele almaktadırlar. Böyle bir adlandırmanın, kapsamlı ve güçlendirici olmasını istedikleri bir çalışma için neden giderek daha sınırlayıcı hâle geldiğini anlatmaktadırlar. Onlara göre alternatif, çoğu zaman ikili bir yapıda olduğu gibi tam olarak kaçmak istediği referans terimleriyle sınırlanmakta, her zaman karşı çıktığı normun gölgesinde kalmaktadır. Mimari ise, bina ile nesne olarak ilişkilendirilme ve nesnelerin statik özellikleriyle ilişkili yönlere öncelik verme eğilimindedir ve bu durum üretim süreçleri, toplum, doğa ilişkileri gibi açılımları arka planda bırakmaktadır. Bir yandan da, “mimari=bina” denklemi mimarlığın metalaşmasını genişletmektedir. Buna bağlı olarak yazarlar, alternatif mimari yerine Lefebvre’in akılda kalıcı “(toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür” ifadesine de gönderme ile daha açık olasılıklar barındıran “mekânsal” kavramını tercih ettiklerini dile getirmektedirler. Yazarların bir diğer eleştirisi de pratik içindir. Çoğu mimari pratik, müşterilerin ve pazarın kısa vadeli öncelikleriyle belirlenen taleplerle sınırlı gerçeklikler olduğu için pratik sözcüğünün de çağrışımsal bir engel teşkil ettiğini düşünmektedirler. Bunun üzerine, sadece belirleyen ya da sadece belirlenen olmanın ötesine geçen ve dönüştürme olasılığını barındırmaya devam eden bir yaklaşım üzerinden faillik kavramını kullanmayı öne sürmektedirler.

Başlangıçta işaret edildiği gibi, mimarlık ve toplumsallık tartışmalarının, toplumsallığın ele alınışında yalnızca mimarlık ile sınırlı kalmayan ve beşerî bilimlere doğru genişleyebilen tarafını hatırlayarak; toplumbiliminin (sosyolojinin) de, bu kapsamda, mimarlık alanının sıklıkla başvurduğu ve ilişki kurduğu bir alan olduğunu belirtmek gerekir. Güncel tartışmalarda tespitler veya öneriler, çıkış yolları şeklinde gözlenen düşüncelerde de bu durum kendisini göstermektedir. Örneğin, bireysel bir kahraman olarak mimarın sorgulanışı, küçük ölçekli pratiklerdeki artış, faillik için mimarlık için güncel bir tartışma teşkil etmeye başlaması gibi açıklamalarda görüldüğü gibi, meselenin toplumbilimi ile bağını düşündüren terimlere doğrudan referans verilebilme veya dolaylı olarak toplumbilimsel epistemoloji tartışmaya davet edilebilmektedir.

Bu metin mimarlık ve toplumsallık olarak ifade edilen geniş eleştiri hattı kapsamında görülebilecek kuramsal bir araştırmayı ve tartışmayı hem mimarlığı hem de toplumbilimini içeren bir güzergâh ile ortaya koymaktadır. Mikro/makro, faillik/yapı kavramları aracılığıyla mimarlığın kavranışına odaklanarak, bunu düşünmenin getirdiği imkân ile mimarlık pratiğini ve tasarım düşüncesini toplumsallık bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE AMACI

Kennedy (2012: 1-6), mimarlığı sosyolojik olarak anlayabilmenin “Mimarlık nedir?”, “Mimar kimdir?” gibi soruları yanıtlayabilmekle mümkün olabileceğini ve yine bunu anlayabilmek için, içinde bulunulan toplumu da tarihsel bir perspektif içinden değerlendirebilmek gerektiğini söylemektedir. Burada, mimarlığa bakış ve topluma bakış şeklinde adlandırılacak iki yoldan bahsedilmektedir denebilir. Mimarlık, mekâna odaklanan bir alan olarak mekânsal eleştiride topluma da sıklıkla bakmıştır, toplumu yorumlamıştır ve zaman zaman topluma yol gösterme rolünü de üstlenmiştir. Bunu yaparken üretilen “mimar/mimarlık” ve “toplum” şeklindeki düzeysel ayrımın, daima birinden diğerine doğru uzanır bir ilişki gibi gözükmesi tartışmaya açık bir taraf da barındırmaktadır. Bu, mimarlığın diğer konular ve olgular ile ayrı bir alan, bir disiplin olarak ilişkilendirilmesinin yerine gitgide karmaşıklaşan bağlara erişmiş bir dünyada mimarlığı daha çeşitli, karmaşık eylemsel ilişkiler ile düşünmeye geçişe dair de bir tartışmadır. Mimarlık ve toplumsallık eleştirisini mimarlık ve toplum düşüncesi ile sınırlandırmak yerine, mimarlığın toplumsallığını düşünmeye geçmek şeklinde genişleten bu bakış açısı, etkileşimlerin ve olasılıkların arttığı bir düşün alanına geçişe de işaret eder. Giriş bölümünde işaret edilen faillik kavramı da bunun için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Faillik, yakın zamanlı mimarlık literatüründe öne çıkışının ortaya koyulmasının ardından toplum bilimsel literatür içerisinden irdelenmesi ile onunla ilintili düalite (ikilik) sorunsalı da görünür olmaktadır. Söz konusu sorunsala ilişkin gelişmeler disiplinler arası bir kesişimde çalışmanın kuramsal çerçevesini şekillendirmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın yöntemini ve amacını açıklar iken önce güncel mimarlık ve toplumsallık eleştirisine dâhil olan bu kavramsallığı fikir verecek ölçüde sosyolojik literatür ile biraz daha açmak yerinde olacaktır.

Faillik kavramının arka planında sosyolojik epistemolojide onunla bir arada tartışılabilen “yapı” kavramının ve yapı-faillik düalitesine dair eleştirinin içerilmekte olduğunu düşünmek mümkündür. Kökleri Aydınlanma’ya, Kartezyen felsefeye dayanan ve Sanayi Devrimi’ne uzanan bir tarihsellik, sosyolojik düşüncede toplumsal anlama, yorumlama biçimlerine ilişkin birtakım düalitelere ortaya çıkmıştır (Turguter ve Evren, 2019: 33-45). Layder’in sosyolojik düalitelere dair yaklaşımını incelemek, yapı-faillik düalitesini değerlendirebilmeye ve düalite konusunu daha kapsamlı şekilde aktarabilmeye yardımcı olmaktadır. Makro-mikro ve yapı-faillik düalitesini şematik bir sıralama içerisinde açıklayan Layder; bu sıralamada, makro-mikro düalitesinin üstte yer aldığını, çünkü bu düalitenin kendi koşulları bağlamında yapı-faillik düalitesini de içerdiğini belirtmektedir. Makro-mikro düalitesi toplumsal analizin odağında hangisinin olması gerektiğine ilişkin bir ayrıma işaret etmektedir. Bu açıdan, Layder, bu düalitenin analiz düzeyine ve analiz ölçeğine ilişkin olduğunu söyleyerek, mikro ile yüz yüze davranış, gündelik hayat, toplumsal hayatın rutinleri gibi küçük ölçekli unsurların analizine yoğunlaşan tarafı; makro ile de kurumlar, güç ve kaynakların dağılımı gibi büyük ölçekli ve kişisel-olmayan unsurların analizine yoğunlaşan tarafı göstermektedir (Layder, 2013: 1-13).

Yapı-faillik düalitesi ise Layder için iki esas sorunla bağlantılıdır. İlki, faillik (eyleme) tarafına yönelik olarak, “İnsan etkinliği içinde yer aldığı temel toplumsal koşulları nasıl biçimlendirir?” sorusunun yanıt arayışı; ikincisi ise, yapı tarafına yönelik olarak, yapılar, kurumlar, kültürel kaynaklar gibi toplumsal unsurların toplumsal etkinliği nasıl biçimlendirdiği sorusunun yanıt arayışıdır. Yapı ile faillik bir ikilik yapan durum, kısaca, faillerin/eyleyenlerin kendilerine özgü içsel süreçleri ile mi eylemde bulunabildikleri yoksa bu eylemlerin toplumsal yapıların belirleyiciliği ile kuşatılmış mı olduğu sorusuna ilişkindir. Bu bağlamda birçok sosyoloji düşünürü yapının makro ile faillik de mikro ile bağlantılandırılabilirliğini dile getirmiştir. Örneğin Layder (2013: 6) da yapının makro ile bire bir aynı şey olmadığını belirtmekte fakat ikisinin de yeniden üretilen güç ve toplumsal organizasyon kalıplarına işaret etmek gibi ortak bir özelliği olduğunu eklemektedir. Benzer şekilde mikro analize odaklanma niyetleri ile faillik ve kısıtlayıcılık konusuyla ilgilenme arasında da bir örtüşme olduğunu söylemektedir. Bir diğer sosyoloji düşünürü Ritzer da mikro-makro ve faillik-yapı konularının benzer görülerek çoğu zaman birbirini andırır şekilde ele alındığını ifade etmektedir. Ritzer’a göre mikroskobik ve makroskobik kuram çatışmaları arasındaki toplumsal belirleyicilik çekişmesi özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine doğru çözülmeye başlamış, ikiliklerin yerini mikro-makro bağlantısına dair artan bir ilgi almıştır ve buna koşut bir gelişme yapı-faillik bağının düşünülmesinde de gerçekleşmiştir (Ritzer, 2011: 367-369). Düalitelere bütünleştirme, düalitelere aşma, düalitelere çıkış gibi tanımlamalarla açıklanan bu yaklaşımlar, toplum bilimsel teorilere ve yöntemlere dair yeni bakış açıları getirmiştir.

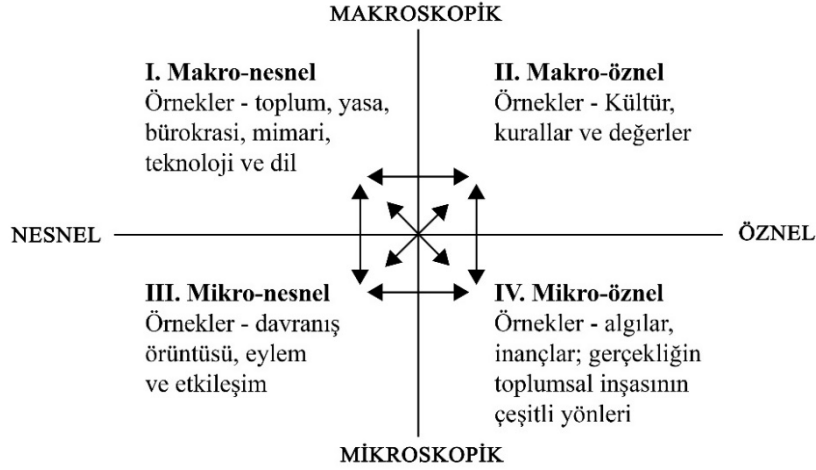
Görsel 1. Çalışmanın izlediği yol

Çalışma kapsamında faillik kavramının çıkış noktası olmasıyla varılan düaliteler sorunsalına ilişkin söz konusu gelişme, mimarlığın toplumsallığını güncel olarak tartışabilmek için kavramsal bir zemin teşkil etmektedir (Görsel 1). Giriş bölümünde mimarlık alanına ilişkin literatür araştırması ile ortaya koyulduğu gibi mimarlık toplumsallığı mesele ederken toplumbilimindeki gelişmelerden faydalanmakta ve buna dair kavramlar, eleştiriler ile sosyal bilimlere açılabilir. Mimarlığın toplumbilimine yönelimini tamamlayıcı bir çift yönlülük sağlamak adına çalışmanın araştırma sorusu “Toplumbilimsel bir perspektiften mimarlığa nasıl yaklaşılabilir” şeklinde belirlenmiştir. Böylelikle sosyoloji alanına ilişkin literatür araştırması ile genişletilen yapı-faillik, makro-mikro kavramları ve yaklaşımları mimarlığı ve mimarlık pratiğini toplumsallık bağlamında yeniden düşünebilmeye aracı olmaktadır. Hem toplumsala bakış ortaklığında mimarlıkla yolu kesişebilen hem de mimarlığa bakış açısından mimarlık için dışarıdan bir göz olarak da konumlanabilen disiplinler arası bir bağda, sosyolojiye ilişkin kavramlar üzerinden mimarlığın kavranışı incelenebilmekte ve eleştiriye açılabilir. Çalışmada düaliteleri aşmaya yönelik iki tür toplumsal çözümleme yaklaşımı ileri sürülmektedir. Biri, düaliteleri aşmak için makro-mikro bağlantılı yeni toplumsal çözümleme yöntemleri geliştiren veya bu tür yöntemlerin içinde olan yaklaşımdır. Diğeri ise kategorize edici toplumsal çözümleme yöntemlerini benimsemeyen yaklaşımdır. İki yaklaşım arasındaki tutum farkı, toplumsallığa bakışta düzeyler arasında bir taraf seçmeyerek düzeyler arasındaki ilişkilere odaklanmak; ya da düzeyleri varsaymak yerine doğrudan odağı pratiğe ve sürece kaydırmak şeklinde özetlenebilir. Bu doğrultuda nitel araştırma izlenerek metin analizi yöntemi kullanılmaktadır. Metinsel veriler, toplumbilimi ile bağlantılı düşünürlerin mimarlığa değindiği yazılardan derlenmektedir. Mimarlık üzerine görüşleri olma ve birbirlerine göre de farklı bakış açılarıyla toplumsal çözümlemeye yaklaşıyor olma nitelikleri ile Ritzer, Tapie, Lefebvre, Foucault, Latour’un doğrudan mimarlığa değindiği yorumları çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır. Toplumbiliminden mimarlığa açılan bu doğrultu, mimarlık alanına ait düşünceler ile karşı karşıya gelen veya paralellik kuran yönleri yorumlamacı ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirebilmeyi olanaklı kılmaktadır. Böylelikle mimarlık pratiği, mimarlık-mekân ilişkisi üzerine tekillikten çıkarak çeşitliliğe açılan bakış açıları mimarlığın toplumsallığı tartışmasına katılabilmektedir.

BULGULAR

Mimarlığın Makro Bir Yapı Olarak Kavranışı

Ritzer (2011: 513-539), bugün makro ve mikro düzeyleri tamamen reddeden yaklaşımların da sosyoloji kuramı içinde etkili olduğunu belirtmekte, fakat toplumsal dünyanın karmaşıklığı uğraş edildğinde sosyologların kimi çözümleme şemalarına ihtiyaç duyduklarını açıklamaktadır. Buna bağlı olarak kendisinin makro-mikro/nesnel-özel çaprazlamalı düzeyler arası toplumsal çözümleme şemasına değinmektedir (Görsel 2).

Görsel 2. Ritzer'in toplumsal çözümlemesinin başlıca düzeyleri

Onun için, “bu dört düzeyden her biri, kendi içinde önemlidir ancak en önemlisi, onlar arasındaki diyalektik ilişkidir” (Ritzer, 2011: 371). Yine ona göre, bu şema bir düzeyin bir başka düzeye baskınlık veya sıralı üstünlük kurduğu bir sınıflandırmayı temsil etmemektedir ve aralarındaki ilişki sürekli değişen anlık bir görüntü gibi düşünülmelidir. Mimarın/Mimarlığın (özgün şemada Architecture) makro-nesnel düzeyde konumlandırılmış olması Ritzer'in çözümlemesini bu incelemeye taşıyan detaydır. O, düzeyler arasında bakmak ile ilişkisel bir yaklaşımı vurgulamakta fakat mimarlık yine de toplumsal çözümlemesinde makro, büyük ölçekli yapısal ve nesnel bir düzeyde konumlandırılmaktadır.

Mimarlığı makro-nesnel bir düzeye konumlandırmasının arka planını yorumlayabilmek için Ritzer'in mimarlığa ilişkin birtakım düşünceleri ve yorumları araştırmaya katılmıştır. Ritzer, “Küreselleşmiş ticari mimarlık son derece McDonalddlaştırılmış olmaktan başka bir şey olabilir mi?” başlıklı yazısında tüketim odaklı, büyüdü bozulmuş sistemler dediği McDonalddlaştırılmayı (McDonaldization) mimarlığa uygular. Genel hatları ile, ticari amaçla rasyonelleştirilmiş, bir yerden bir yere tekrar eden, çok temel ve işlevsel strüktürlü, tüketimin araçları ve katedralleri olan mega mağazalar, alışveriş merkezleri, isim ve satış hakkı kullanılarak genişlemiş zincirler (franchises) bu kümededir. Uygulama yöntemindeki hiçbir şey ve bir şey sürekliliğinde, “hiçbir şey” genel, merkezi, kontrollü bir toplumsal biçimdir. Yerel zamandan yoksundur. Her zamana ait olmasıyla zamansızdır. İşlevi açısından insanlıktan çıkarılmıştır/ makineleştirilmiştir (dehumanized). Bu açıdan, big box stores (büyük kutu mağazalar; süpermarket), içinden tüketim faaliyetinin akıp geçtiği kutu biçimi ile de Ritzer için hiçlik tanımını karşılamaktadır.

Süpermarket bir hiçlik örneği iken çoğu konser salonu ve opera binası ise yere özgü tasarımları, ayırt edici içerik bakımından zengin olmaları nedeniyle Ritzer için “bir şey” grubundadırlar. Ritzer, Sydney Opera Binası'nın tartışmasız şekilde bu yapıların en belirgin olduğunu ve Walt Disney Konser Salonu'nun da seçkin bir yapıt olarak bu gruba dâhil olduğunu belirtmektedir (Ritzer, 2007: 123-145). Onun için, “McDonalddlaşmanın dereceleri vardır. McDonalddlaşma ya hep ya hiç tarzında bir şey değildir” (Ritzer, 2017: 56). Bu bağlamda Ritzer yaratıcılığa bağlı büyük mimarlık (great architecture) ile yüksek derecede McDonalddlaştırılmayı ilişkilendirmenin çok zor olduğu, daha sıradan ticari mimarlığın ise McDonalddlaştırma sürecinden açıkça ve büyük ölçüde etkilendiği sonucuna varmaktadır. Ritzer'in vardığı sonucun tartışmaya açık tarafının yanı sıra toplumsal çözümleme şeması yeniden hatırlandığında, makro-nesnel düzeyde konumlandırıldığı mimarlığı inşa edilmiş ürünleri üzerinden değerlendirdiği söylenebilmektedir.

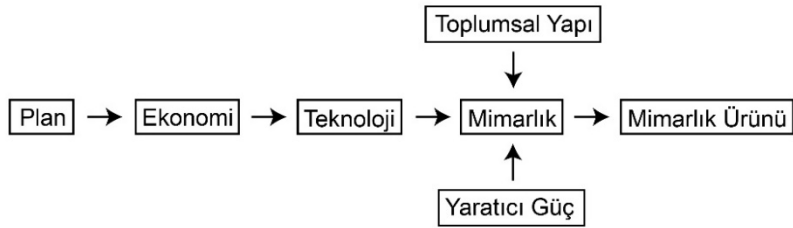
Tapie ise (2018: 164), barınma meselesine odaklandığı yaşamortam sosyolojisinde, mekân göndermede bulunmanın toplumbilimi ile mimarlığın ortak özelliği olduğunu belirtmektedir. Ancak onun mekân üzerine kurduğu bu ortaklıkta da bu kez mekân ayrışır. Bu ayrım, Tapie'nin yorumlarında, mimarların yaptıkları çalışmaları değerli kılmak için beslendiği bir kapsamlı mekân düşüncesi ve mimarlığın zaman zaman toplum ile problemleri bir bağlantı kurmasına da yol açan ürünlerle sonuçlanan mimari mekân düşüncesi şeklinde görülebilmektedir. Mimarlık gerek aktörleri gerekse ürünleri ile çok daha katmanlı mekânsal etkileşim olasılıkları barındırabilmekte iken, Tapie tarafından mimarlık ve toplum ilişkisi, fiziksel bir mimari mekân ve

onun topluma etkisi şeklinde makro bir genellik ve sınırlandırma ile daha kapsamlı bir mekân düşüncesine yerleştirilir.

Tapie (2018: 165-180), aynı zamanda bu çalışmasında halkın yaşam biçiminin değiştirilebileceği veya değiştirilmesi gerektiğini düşünen 20. yüzyıl Modernistlerini olumsuz yönde eleştirmektedir. Öte yandan, bugün için, yüklenicilerin veya pazarlama söylemlerinin yerine bizzat mimarların derin ve duysal anlamlar yükleyerek yapıtlarını anlatmaları sayesinde toplumda da bir mimarlık algısı oluşturabileceklerini dolaylı şekilde önermektedir. Böylelikle Tapie, tasarlanmış mekân ile kullanıcı algısı arasındaki kopukluğun giderilmesinde köprü olacak bir mimari kavrayışın inşasına da işaret eder. Bu açıdan, nasıl ki Ritzer mimarlığı -mimarın yaratıcılığına bağlı yapıtlara tanıdığı imtiyaz ile- mimari ürünler bütününe odaklı bir makro-nesnel düzeye yerleştiriyor ise, Tapie'nin de söz konusu makro-nesnellğe mimari mekânın bir katmanı gibi işleyecek büyük ölçekli normlar ve değerler düzeyi olan makro-özneliği eklediğini söylemek mümkündür.

Mimarlığın başka bir alanda bu şekilde makro kavranışı, onun birçok boyutu arasından hangisi ile özdeş olarak ele alınabildiğini de göstermektedir. Üretim tarzı ile bağlantılı bir eleştiride mimari ürünlerin öne çıkmasında ve elverişli yaşam alanları kurup kuramamakla bağlantılı bir eleştiride mimarların öne çıkmasında görüldüğü gibi, mimarlık bazen ürünleri ile özdeşleştirilen bazen de üretenleri ile özdeşleştirilen bir yapı olarak kavranabilmektedir. Aynı zamanda, mimarlığın makro bir düzey olarak kavranışı üzerine düşündükçe, diğer yapıların mimarlığa etkisini dolambaçsız şekilde dile getirmekte de böyle bir kavranışın yeri olduğu fark edilebilmektedir. Örneğin, mimarlık ve politika, mimarlık ve kapitalizm, mimarlık ve neoliberalizm şeklindeki kullanımlar bu açıdan makro düzeyler arasında kurulmuş bağlantılar olarak düşünülebilir.

Ek olarak, bu yönde bir makro kavranış üzerine bir kez düşünmeye başlandığında, mimarlığın diğer düzeyler ile ilişkilmesi ve diğer düzeylerden etkilenmesi üzerine alana ilişkin yorumlarda da bunu fark etmek mümkün olabilmektedir. Türkiye'de 1960'ların toplumcu söylemlerine ilişkin bir örnek olarak, Gürol Gürkan'a (1968: 20) ait, başlığıyla da bir konumlandırma arayışına işaret eden "ülkemizde mimarlık nerede duruyor" isimli yazıdaki şema da toplumsal yapı ve yaratıcı güç etkisi ile mimarlığın son durumda mimarlık ürününü ortaya çıkardığı bir çizgisel hattı ve bu çizgiselliğe etkileri olan ekonomi, teknoloji gibi diğer düzeyler arası ilişkiyi sunmaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. Mimarlığın makro düzeyli kavranışını yansıtan bir şema örneği

Öte yandan, mimarlık makro bir kavranış ile ele alındığında, bu durumun alan içindeki mikro rollere, iş birliklerine veya çatışmalara dayalı mimarlığa özgü çeşitliliklerin, dinamiklerin göz ardı edilmesine veya gözden kaçan aşamalar olarak tekil bir düzeyde gömülü kalmasına neden olabileceği de söylenebilir.

Mekânı daha katmanlı ve çetrefilli bir üretim olarak ele alan Lefebvre (2014), onun fiziksellik üzerinden ayrıştırılabilir bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. Lefebvre'in düşüncesinde mekân ve toplumsal olan şeklinde ayrık, kopartılabilir bir ilişki de söz konusu değildir. Mekânı diyalektik materyalist görüşü ile irdeleyen sistemli süreçlere tabi tutmakta ve bu yönüyle onu tarihsel bir izlemde, belirli çizgisel süreç aşamaları üzerinden eleştirmiş görülebilmektedir. Fakat aynı zamanda Lefebvre bu izlem ile girift, iç içe geçmiş şekilde mekâna gündelik ritmin farklı üretimleri olarak da yaklaşmakta ve onun sürekli anlık çatışmaya, yeniden üretime açıklığını dışarıda bırakmamaktadır, tarihsel dönemler olarak makro süreçleri ve gündelik mikro süreçleri ayrıştırarak değil devamlı çakışık süreçler olarak değerlendirmenin yolunu açmaktadır.

Buna rağmen, *Mekânın Üretimi* eserinde, "yetkililerin (mimarlar, şehirciler, planlamacılar) soyut mekânı karşısında, kullanıcıların her günü edimlerinin mekânı somut bir mekân"dır (Lefebvre, 2014: 364). Lefebvre, imgeyi imtiyazlı kılan soyut temsil yöntemleri ile dünyayı planlar düzlemine indirgeyerek bunun kapitalizm

adına işleyişine yol açmaları ve yabancılaşmada pay sahibi olmaları nedeniyle mimarları eleştirmektedir. Söz konusu eleştiride, bu kez, inşa edilmiş mimari ürünlerin değil, mimarların bütünsel bir eylem ile olumsuz bir sonuç üretmesi şeklinde makro bir kabul bulunduğu söylenebilir.

Mimarlığın toplumsal bir yapı düzeyi olarak makro kavranışının yorumlandığı önceki örnekler kadar bu eleştirinin de makro-mikro ikiliğini aşmaya dayalı yaklaşımlar üzerinden yorumlanabilmesi mümkündür. Daha önce dile getirildiği gibi, makro düzeyin yapı ile mikro düzeyin ise fail eylemleri ile örtüştüğüne dair düşüncelerin ilerisine geçmiş bütünleştirici bakış açıları ne yapıyı doğrudan makro ne de faili doğrudan mikro bir düzeye iliştiirmektedir. Bourdieu, aynı konumdaki faillerin bütünleşik bir tercih dizisi ile ortak bir pratik doğurabileceğini habitus (edinilmiş yatkınlıklar) kavramı vasıtasıyla açıklamaktadır (Bourdieu, 2015: 22). Bu bakış açısı, mimarlığı ürününe koşullu tutan makro düzeyel yaklaşımların yanında mimarlığın mesleki örgütlülüğünün de makro bir fail gibi ele alınışını kavramaya ışık tutmaktadır. Mimarlık pratiği de bu şekilde, hem bir yapı olarak işleyen kapitalizmin hem de kapitalizmden bağımsız kalamadan yapılaşmış mimarlık alanının etkisinde sürdürülen bir makro eylem şeklinde değerlendirilebilmektedir. Lefebvre'in eleştirisinde görüldüğü gibi, yalnızca mimari ürünler değil mimarlar ve mimarlık pratiği de toplumsal-mekânsal eleştiriye girmekte ama bu örnekte olduğu gibi daha çok ortak bir hedef için düşünen, üreten, tasarlayan tekil bir makro fail/eyleyen şeklinde olağanca kabul edilerek toptan eleştirilebilmektedir.

Öte yandan Lefebvre'in yaklaşımı için dile getirilen toplumsal-mekânsal makro-mikro iç içelik, mimarlık pratiğini sadece kalıplaşmış yapıların etkisindeki makro bir fail olarak görmemeyi sağlayan bir potansiyeli de barındırmaktadır. O, "mimarların soyut mekânı" sonucunu doğurması nedeniyle mimarlık pratiğini bir makro faillik olarak eleştirir, fakat yine onun toplumsal-mekânsal yaklaşımında makro ile bağlantılı Mimarlık Pratiği kadar mikro ile bağlantılı mimarlık pratikleri şeklinde bir bakış açısının önü de tıkalı değildir. Bakış açısını bu yönde mikro süreçlere kaydırmak, mimarlık pratiğini makro bir fail olmaktan çıkararak çeşitlendirmeye doğru bir açılım olabilir.

Makro Kavranışın Çözünmesinde Mimarlık Pratiğini Düşünmek

Makro düzey yalnızca büyük ölçekli toplumsal yapılara ve gruplara değil, benzer şekilde bütünlüklerin kültürlerine de işaret etmektedir (Ritzer, 2011: 371). Önceki bölümde Ritzer'ın yaratıcılık vurgulu büyük mimarlığa imtiyazı da yeniden anımsanarak, mimarlık biraz da kendi düşünsel-kültürel inşasıyla kendisinin makro bir düzey olarak kavranışına aracılık etmiştir demek mümkündür. Bu durum, mimarlık pratiği ve tasarım düşüncesi üzerine mimarlık alanından getirilen eleştiriler incelendiğinde görünürlük kazanmaktadır. Tschumi (2018), mimarlığın kendine odaklandığında düştüğü kaçınılmaz çelişkinin hem mekânın doğasını sorgulamak imkânsızlığı hem de mekânsal bir praksiisi denemesi olduğunu söylemektedir. Bu düşüncesinin arka planında yer alan görüşlerinden biri de 20. yüzyılın erken dönem ütopyacı ideallerinin ve onların toplumsal hedeflerinden hiçbirinin gerçekleşmemiş olmasıdır. Toplumsal gerçeklik ile ütopyacı düşler birbirinden büsbütün kopmuş, "ekonominin sınırlamaları ile her şeye çözüm getiren teknik yanılısaması arasında da mutlak bir gedik" açılmıştır (Tschumi, 2018: 41). Tschumi, söz konusu düşüncelerinin yer aldığı *Mimarlık ve Kopma* eserinde mekân ve mekânın kullanımı arasındaki bağlantının gitgide kayboluşunu vurgulamaktadır. Ütopyacı düşler ile toplumsal gerçeklikler arasında, hâlihazırda içerdiği düş ve gerçeklik kavramları üzerinden değerlendirildiğinde zaten doğal ve düşünsel bir kopuş barınıyor olsa da; söz konusu ifadedeki "teknik yanılısama" detayı, mimarlık pratiğinin süregelişindeki düşünsel arka planı ve bunun toplumsal bağlamda ürettiği reel çelişkileri birlikte yorumlamaya da aracı olabilmektedir.

Örneğin Hill, modernizmin bir kez kurulduktan sonra muzaffer kalması gerektiğine dair inancın İkinci Dünya Savaşı ile zayıfladığını belirtirken bu durumun mimarlığa yansımaları da bir teknik değişim ve onun mimarlık pratiğine getirdiği düşünsel boyut üzerinden açıklamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ilkinden daha bilimsel bir savaş olduğunu ve nükleer yıkımın erken modernizmin bir toplumsal dönüşüm aracı olarak vurguladığı teknolojik ilerlemeye olan güveni sarstığını dile getirmektedir. Bunun sonucunda, 1940'ların ortalarından itibaren beliren istikrar arayışında modernizmin daha önceki toplumsal normları ve kültürel belleklerinin kendisi anakronik (zamana uymaz) kalmış, sonuç mimarlık için de "sadece erken modernizmin klasik mirasını kabul etmek değil, [...] aynı zamanda Modernizmin bir zamanlar reddettiği liberal hümanist geleneği onaylayarak mimarlığın kalbine yerleştirmek" olmuştur (Hill, 2013: 25-26). Erken Modernizmde teknolojinin mimarlık için de bir araç olarak kavranışını, mimarlık-teknoloji-toplum şeklindeki üç makro düzeyi

bağlantılandırma çabası olarak yorumlamak hatalı olmaz. Mimarlık, toplum ile toplumdaki ayrı bir yapı olarak etkileşir; mimarlık, teknolojiye teknolojiden ayrı olduğu için araç niteliği yükleyebilir; ancak toplum, mimarlık ve teknoloji buluşturulmalıdır. Mimarın maksadı da bunları mekânda bir araya getirme çabasıdır. Hill'in işaret ettiği dönüş ile bu maksadı gerçekleştirmek hedefli ve yeniden hümanist geleneğe bağlanmış bir mimarlık pratiği söz konusu edilmiş olur.

Tanyeli, dijital devrime ve üretimin bilgi rejimindeki değişikliğe dek mimarlık pratiğinin; altın çağı Rönesanstan başlayan, öngörülebilir biçimi tasarımın en başında belirleyerek sonuca doğru adım adım ulaşan aşamalı bir ilerlemeye dayanan, beynin karar verdiklerini organların icra etmesi şeklinde beden metaforu gibi işlediği varsayılan bir ideolojiyi barındırdığını ifade etmektedir (Tanyeli, 2017: 322-323). Hill'in mimarlığı kattığı eleştiride sürekli ilerlemeci, toplumu ileri götürücü yanı ile ele aldığı hümanizmi Tanyeli de mimarlık pratiğinin sürdürülüşüne ilişkin olarak akla dayalı yanı ile ele almaktadır. Tschumi'den ödünç alınan "teknik yanılısma" ve mimarlığın mekâna ilişkin çelişkisi bu ekseninde, akla dayalı tasarımı bilen özne olarak mimardan topluma yol göstermeye doğru uzanan bir pratiğin mekânsal çelişkisi şeklinde yorumlanabilir.

Karmaşıklaşan mekânsal organizasyon üzerine yorumlarında Allen da, söz konusu çelişkiyi bir örtüştürme çabası olarak görmekte ve eleştirmektedir. Ona göre, 20. yüzyıl erken modern mimarlığın ütopyacı programlarında, yapı elemanları kararlarını "liberal demokrasinin kurumlarını şeffaf gövdeler haline getirme" ile örtüştüren kompozisyonel dinamikleştirme çabaları gözlenmektedir (Allen, 2010: 129-130). Ancak bu, klasik anlayıştaki kompozisyon parçalarını düzenlemek ve bağlantı kurmak geleneğine yine mimarların kendi düşüncelerindeki yeni birleşim, bağlantı kuralları getirmeleri ile sınırlı kalmıştır. Allen, Foucault'ya yaptığı gönderme ile bunun zıttının, sınırlayıcı mimarlıkların -yani Foucault'nun dile getirdiği gibi liberal hümanizm ile disiplinin bulunduğu kapatılma mekânlarının- ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Ama organizasyon ile davranış, siyaset ile biçimi örtüştürmek şeklinde basit ve direkt denklemler kurularak ortaya çıkabilir özgürleştirici mimarlıklar yoktur (Allen, 2010: 130-131). Foucault için toplumu çözümlemede düzeysel bir kategorileştirme söz konusu değildir. Toplumda erkin temelleri ya da kurumsallaşma üzerine sorgulamaları metafizik bulduğunu ve bunların temel olgular olamayacağını dile getirmekte, "sadece karşılıklı ilişkiler ve niyetlerin birbirleriyle ilişkilendikleri sürekli aralıklar"ın söz konusu olabileceğini düşünmektedir (Rabinow, 2012: 16). Bu yaklaşımı ile Allen'ın eleştirisine benzer şekilde Foucault da Le Corbusier'nin topluma yönelim tarzını eleştirmektedir. Projelerin varlığının ve nesnelerin düzenlenmesinin mimarın toplumsal iyi niyetlerinin teminatı olamayacağını vurgulamaktadır (Rabinow, 2012: 14-15). Böyle bir yaklaşım mekânın toplumsallığını, onun reel kullanıcı pratiği ile tecrübe edilmesine sıkı sıkıya bağlar, böylelikle aslında mimarlık pratiğinin hiçbir zaman mekânsal ürünün kesin sonucunu veremeyecek oluşuna da işaret eder.

Söz konusu kesin olmama durumu, pratiği, sonucu olan ürüne ulaşmadaki olağan, olması beklendiği gibi olan bağımlı bir süreç olarak kavramanın ötesine geçirecek; pratiğe, bizatihi kendi özerkliği ile bir deneyselliğe dönüşebilen, gücül nitelik kazanabilen bir bağımsızlık da atfetmiş olur. Onun bir sürü çoklu mikro ilişkilerde işlemlerini, parçalanabilir ve çeşitlenebilir olmasını olumlar ve buna odaklanmayı salık verir. Mekânsal Dönüş'ün (Spatial Turn) mimarlık alanınca da yoğunlaşan sosyal disiplinler arası gündeminin yanı sıra, sayısal çağın henüz erken evreleri de mekânın artık katı kabullere, sabit çevrelere bağlı kavranışının süremeyeceğini göstermeye başlamıştır. Mitchell'in (2017) özetlediği gibi, iletişimin yere bağlılıktan gitgide hızla kopabilir oluşu ile mekânsal organizasyon değişmez ilkelere sıkı sıkıya bağlı dizilim, ardışıklık ve hiyerarşilerden ziyade dağınık, küresel bağlantılar ile ifade kazanmaya başlamıştır. Yaşam alanlarımız "artık duvarlarla değil, ağlarımızın etki alanlarıyla çevrililer"dir (Mitchell, 2017: 225).

Endüstri sonrası bilgi-iletişim-bilişim örgütlenmeleri, artık zihne ve bedene odaklı Kartezyen-hümanist kavrayış, iyi bina yapmak sanatı şeklinde eksiksiz bütünü arayan kavrayış, mekânın içine inşayı hedefleyen onu metaforik olarak bir kap gibi gören kavrayış gibi insan-merkezci mekânsal düşüncelerin yerleşikliğini bozmaya başlamıştır. Bu bozuluşta, mimari tasarım pratiğinin de belirgin dönüşümlerinden biri onun fiilen sürdürülebilirlik araçlarının dijital tabanlı güncellenmesi olmuştur. Böylelikle, mekânın akışkanlığı, karmaşıklığı gibi söylemlere karşılık gelen, onu gerçekleştirme kudretinde bir mimarlık pratiği alan içerisinde tanımlanabilir olmuştur. Ancak bu gelişme, Fraser'ın bir ironi olarak nitelediği şekliyle bu kez; kendi kendini üretmek, demokratik olarak dağıtmak gibi söylemleri gelişmiş bilgisayar destekli tasarım teknikleriyle örtüştürmek gayretini ve dolayısıyla büyük teknoloji övgülü bir yeni teknokrasiyi mimarlık düşüncesine katmıştır (Fraser, 2013: 5). Allen'in ütopyacı programlardaki örtüştürme eleştirisine işaret eder şekilde

yorumlandığında, projeyi/ürünü söylem ile örtüşüren bağlam yerine teknoloji vurgulu üretme biçimini söylem ile örtüşüren bağlam, Fraser için avangart mitlerin estetik güdümlü canlanmalarıdır. Mimarlık ise bu tür canlanmalardan uzaklaştığında ve söz konusu değişim potansiyelini toplumsal oluşumlarda, gündelik pratiklerde araştırma fırsatları bulduğu bir yöne çevirdiğinde bilinmedik ile yüzleşebilecektir (Fraser, 2013: 1-13). Tasarım ile değişim üzerine düşüncelerinde Brown (2009: 3) da tamamen teknosentrik bir inovasyon görüşünün bugün için her zamankinden daha az sürdürülebilir olduğunu vurgulamaktadır.

Carpo'nun (2017), kısaca “yapım şekillerini değiştirmekten düşünme biçimini değiştirmeye geçmek” şeklinde nitelendirdiği ikinci dijital dönüm yorumu, söz konusu ironinin artık geride kalmakta oluşunu dile getiren kavrayışlardandır. Dijital tasarım araçlarının mimara bağlı biçimsel öngörülü kullanımı yerine, tasarımın ve tasarım araçlarının kendisinin bir araştırmaya yön verir olduğu pratiğin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Frichot bunu, “tasarımcı-yaratıcının yapım maksadının öneminin özörgütlemeli sistemler gibi yeni bilgi-iletişim teknolojilerine devredilişi ve bunun sonucunda bir hedef ürün yerine beklenmedik sonlara adapte sayısız çözüm üretme imkânı veren, mimari için post-kritik bir katılım biçimine doğru gerçekleşen paradigma değişimi” olarak ifade etmektedir (Frichot, 2017: 7-9). Söz konusu paradigma değişimini mimarlık pratiği açısından sadece bir teknik değişim olarak görmek yerine; mimar-mimarlık pratiği-mimari ürün çizgiselliğindeki üretim anlayışından mimarlığın mekânsal üretimindeki fail konumlarının karmaşıklaşmasına geçiş olarak yorumlamak; yani artık mimarlık pratiğinin üretiminin bir özne, üretilenin ise bir nesne olduğu şeklindeki ikilik barındıran düşünceden çıkış olarak yorumlamak mümkündür. Bu bakış açısı, mimarın kendi çerçevesinde bir bilen değil, kolektif zekânın etkileşim hâlindeki çoklu katılımcılarından biri olarak toplumsal-mekânsal konumunu yeniden düşündürmeyi sağlar.

Latour'un bilim ve teknoloji nesnelere sosyal uyumlu hâle gelmesinden bahsedişini mimarlık için bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür (Latour, 2005: 10). Örneğin onun katkıda bulunduğu aktör-ağ kuramı konumların makro/mikro, yapı/fail olmaları şeklinde varsayımlara tutunmamaktadır. Söz konusu olan, dolaşan ve toplaşan varlıklar hâlinde toplumsal süreçlerdir. Faillik de yalnızca insanın failliği değildir; “actant” kavramı, insan dışı unsurlar için de eşit düzeyli yaklaşımı benimsemektedir. Esas odaklanma ise insan ve insan dışı eyleyicilerde değil, onların süreçsel etkinliklerini içeren ağdadır ve hiçbir unsur bir başka unsurun varlığından, ağdaki ilişkilerinden bağımsız, kendi içsel nitelikleri ile anlaşılabilir. Latour (2005), bir ağın bir toplum olmadığını vurgulamaktadır. Ağlar; türlü araçlar, kayıtlar, biçimler, formüller vasıtasıyla etkileşimlerin son derece yerel, pratik, küçük yerlerde toplanırlardır.

Latour ve Yaneva (2014); mimari tasarımın da beklenmedik birçok aktörün bir araya gelişine imkân veren karmaşık bir kümeyi kapsadığını belirtmektedir. Burada söz konusu aktörler; mimarlar kadar köpük ve kesiciler, sayısal görseller, bilgisayarlar gibi insan olmayanlardır da. Yazarlar, mimara mal edilmiş tasarım felsefelerini birtakım akımlar ile analiz etmek gibi mimarlık dışı soyut kuramsal çerçeveler yerine; tasarım süreçlerinin ürünün ortaya çıkışı ile tamamlandığını kabul etmeyen, her ürünü ayrı ayrı “şeysi doğası” ile bir eyleyici olarak kabul etmeye ve süreçteki reflekslerini gözlemeye devam eden somut araştırmaları odağa almayı mevzubahis etmektedirler. Bir yandan da yine tasarım süreçlerinin kendi doğalarında gözlenebilir, örneğin fiziksel modelin üretildiği malzemenin davranışındaki potansiyeli yakalayabilmek gibi, mikro detayları örnek vermektedirler.

Bu örnekler, hâlihazırda, tasarımın kendi sürecinde dönüşebilir ilişkilere, sonuçlara açık bir yöntem olarak kullanıldığı tasarım yoluyla araştırmanın amaçlarına da ilişkindir. Söz konusu olan, toplumsallığı yalnızca mimarların toplumsal konumlarına ilişkin meseleler üzerinden ele almak veya yalnızca üretilmiş, sonuçlanmış mimari ürünlerin topluma etkileri üzerinden ele almak şeklindeki yaklaşımlar karşısında; toplumsallığın sürmekte olan, tamamlanmamış, sonucu öngörülmemiş süreçler üzerinden devamlı hâlde işlerliğine işaret edilmesidir. Latour'un (2005) dile getirdiği gibi, bir şeyleri açıklama gayretindeki holist bir toplumsal kabulü politikanın yokluğu demek olacaktır; “ancak dirençleri tek tek test edilebilen küçük bağlardan oluşan kuvvetler söz konusu olabiliyor ise belirli bir durumu değiştirme şansı vardır” (Latour, 2005: 250). Bu açıdan, pratiklerin ve onlara ilişkin türlü eyleyenlerin çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin kaynağı olan mikro süreçleri mimarlığın toplumsallığını düşünürken dışarıda tutmamak ve merkeze almak, meseleyi üretenler üzerine veya üretilenler üzerine şeklindeki kategorilerle görmeyi ötesine geçebilmeyi sağlayacak bir yol şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Disiplinlerarası bir bağda toplumbilimiyle ilişkili düşünürlerin mimarlığa dair yorumlarını incelemek, mimarlığın farklı boyutları ile özdeş tutularak ele alınabildiğini göstermektedir. Makro/mikro, yapı/faillik kavramları aracılığıyla bu durumun farklı kavranışlar şeklinde yorumlanabilir olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mimarlık, düzeylerarası ilişkilere odaklanan yaklaşımlarda bir makro yapı olarak kavranabilmektedir. Bunun, mimarlığın toplumsal yaklaşımlarda nesnel olarak kavranışı ve öznel olarak kavranışı şeklinde iki tarafı barındırdığı görülebilmektedir. Mimarlık, sonuç ürünleri üzerinden bir bütünsellik olarak ele alındığında nesnel; üretkenler bütünü olarak mimarlar ile özdeşleştirildiğinde ise öznel bir alan olarak makro düzeyde konumlandırılmaktadır. Mimarlık pratiği de makro kavranışlarda mimar-mimarlık pratiği-mimarlık ürünü şeklinde çizgisel bir doğrultuda kabul edilmekte; daha çok mimarlara veya mimarlık ürünlerine odaklılığın arka planında kalan, mimar özne ve mimari nesne arasındaki olağan bir süreç şeklinde görülmektedir. Mimarlık pratiğinin olağan bir süreç olarak görülmesinde onun mesleki bir pratik olarak çoğu zaman aynı yöntemler ile sürdürülmesi şeklinde düşünsel bir kabul olduğu izlenebilmektedir. Dolayısıyla, aslında mimarlık pratiğinin yöntemine ilişkin öneriler, eleştiriler de yine mimarların niyetleri, yaptıkları, yapabilecekleri üzerinden vurgulanmakta veya mimarın yaratıcılık derecesine güdümlü şekilde ölçülebilmektedir. Bu açıdan, söz konusu eleştiriler ve önerilerde mimarlık pratiğinin de makro bir eylem olarak görülmesi, makro bir eylem olarak makro sorunlar üretmesi şeklinde bir düşünsellik de barınmaktadır. Öte yandan mimarlık, düzeyesel bir konuma atfedilmek yerine karmaşık süreçlere ve failliklere özgü olarak da kavranabilmektedir. Mimarlığın bu yönde yorumlanması, mimar özne veya mimari nesne şeklinde bir ayrışma yerine bir süreç olarak mimarlık pratiğini odağa almaktadır. Bu kavrayış, beraberinde mikro ilişkileri öne çıkarmayı ve düşündürmeyi getirmektedir. Mimar özne ve mimarlık ürünü arasında kendini gösteremeyen bir bağ olarak kalması yerine, mimarlık pratiği, kendisine odaklı düşünölmeye başladığında; failleri ve faillik ilişkilerini genişleten süreçler şeklinde çözünmekte, dağılmakta ve çeşitlenebilmektedir. Böylelikle, mimarlık pratiklerini yalnızca ürün üretmek mekâna katan bir eylem olarak görmek yerine toplumsal-mekânsal katılımı çeşitlendiren kurucu süreçler olarak ele almak da mümkün olmaktadır.

Bu açıdan mimarlık ve toplumsallık eleştirisini mimarlık ve toplum düşüncesi ile sınırlandırmak yerine mimarlığın toplumsallığına doğru genişletmek şeklinde başlangıçta öne sürölen amacın, aynı zamanda mimarlığın mekânsal bağını pratikler üzerinden kuran bir toplumsallık düşüncesi olduğunu sonda söylemek mümkündür. Mimarlığın makro bir düzey olarak kavranışında onun toplum, teknoloji, ekonomik yapı gibi diğer düzeylere etkisi veya onlardan etkilenişi yorumlanırken; mekân, mimarlığın ürettiği nesnelere ev sahipliği yapan ve bu şekilde mimarlığın diğer düzeyler ile bağını kuran dolaylı bir konum, bir bağlaç olarak tezahür edebilmektedir. Öte yandan mimarlık pratiklerine dair tüm unsurların birbirleri ile ve henüz karşılaşmadıkları, karşılaşmaya açık oldukları yeni failer ile türlü ilişkilerini barındıran bir ağ düşüncesinde, mekâna atfedilen bu mesafeli ve dolaylı rol söz konusu değildir. Yeni failer ile ortaklaşmaya, disiplin sınırlarını aşan kompleks meselelere dair araştırma sahasını, merakını çeşitlendirmeye açık bir ağ, kaynağı sürekli mikro pratikler olan bir alan ve bizzat toplumsal mekânın etkinliği olarak görölebilir. Sonuç olarak, mimarlığa makrodan mikroya doğru çözünen bir kavrayış hattında yaklaşan bu çalışma, mimarlığın evelden üstlendiği veya ona atfedilen büyük çaplı meseleler ve makro olgular karşısındaki yeterliliğini sorgulayan eleştirel eşiğin ötesine geçerek onu yeniden yorumlayabilme imkânını getirmektedir. Alanın farklı adaptasyon ve topaşmalara açılabilir, karışabilir çoklu pratik olasılıklarını öne çıkarmaktadır. Böyle bir bakış açısı, bugüne dek mimarlığın toplumsallığını tartışmakta dışarıda ya da çeperde kalan süreçlerin odağa alındığı çalışmaları teşvik ederek söz konusu eleştiri hattını gündelik ve güncel zamansal etkenler içerisinden gözlemletmeye ve sürdürmeye de katkıda bulunabilir.

Authors' Contributions

There is a single author in this paper who contributed 100%.

Competing Interests

There is no potential conflict of interest. Single-author submission was approved by the thesis advisor.

Ethics Committee Declaration

Ethics committee approval is not required.

KAYNAKÇA

- Allen, S. (2010). Field conditions. In A.K. Sykes (Ed.), *Constructing a new agenda: Architectural theory 1993-2009* (pp. 116-133). Princeton Architectural Press.
- Awan, N., Schneider, T., & Till, J. (2011). *Spatial agency other ways of doing architecture*. Routledge.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler* (H.U.Tanrıöver, Çev.). Hil Yayın.
- Brown, T. (2009). *Change by design*. Harper Collins Books.
- Carmo, M. (2017). *The second digital turn: Design beyond intelligence*. The MIT Press.
- Doucet, I., & Cupers, K. (2009). Agency in architecture: Reframing criticality in theory and practice. *Footprint*, 4, 1-6.
- Fraser, M. (Ed.). (2013). Introduction. *Design research in architecture* (pp.1-14). Ashgate Publishing.
- Frichot, H. (2017). *Mimarî teorinin ölümü ve diğer kuruntular üzerine* (G. Yeşildağ, Çev.). Sub Yayınları.
- Gribat, N., & Meires, S. (2017). A critique of the new 'social architecture' debate, moving beyond localism, developmentalism and aesthetics. *CITY*, 21, 779-788. <https://doi.org/10.1080/13604813.2017.14121999>
- Gürkan, G. (1968). Ülkemizde mimarlık nerede duruyor? *Mimarlık Dergisi*, 58, 19-20. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/377/5541.pdf> (29.09.2021).
- Hill, J. (2013). Design research: The first 500 years. In M. Fraser (Ed.), *Design research in architecture* (pp. 15-34). Ashgate Publishing.
- Kennedy, N. F. (Ed.). (2012). Mimarlığı sosyolojik olarak anlamak. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya*, 30, 1-6. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya30.pdf> (20.03.2019).
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social*. Oxford University Press.
- Latour, B., & Yaneva, A. (2014). Bana bir silah verin, tüm binaları yerinden oynatayım: Mimarlığa bir aktör-ağ-kuramı (ANT) bakışı. *Mimarlık Dergisi*, 378. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3438> (01.04.2021).
- Layder, D. (2013). *Sosyal teoriye giriş* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Küre Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lepik, A. (2010). *Small scale big change. New architectures of social engagement*. MoMA + Basel: Birkhäuser GmbH.
- Mitchell, W. J. (2017). Sınırlar/ ağlar. İçinde A.K. Sykes (Ed.) ve G. Akyürek (Çev.), *Yeni bir gündem inşa etmek mimarlık kuramı 1993-2009* (ss. 211-228). Küre Yayınları.
- Oosterman, A. (2008). A profession apart. *Volume: Unsolicited Architecture*, 14.
- Rabinow, P. (2012). Michel Foucault ile söyleşi: mekân, bilgi ve erk. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi dosya*, 30, 11-18. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya30.pdf> (20.03.2019).
- Ritzer, G. (2007). Can globalized commercial architecture be anything but highly McDonaldized? In S. Lee & R. Baumeister (Eds.), *The domestic and the foreign in architecture* (pp. 123-145). 010 Publishers.
- Ritzer, G. (2011). *Modern sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). De Ki Basım Yayım.
- Ritzer, G. (2017). *Toplumun McDonaldlaştırılması* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Spatial Agency. (t.y.). *About*. <https://www.spatialagency.net/> (14.09.2021).
- Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak yapmak anarşist bir mimarlık kuramı için altlık*. Metis Yayıncılık.
- Tapie, G. (2018). *Çağdaş yaşamortamın sosyolojisi* (A. Tümertekin, Çev.). Janus Yayıncılık.
- Tschumi, B. (2018). *Mimarlık ve kopma* (A. Tümertekin, Çev.). Janus Yayıncılık.

Turğuter, E. A., & Evren, M. K. (2019). Sosyal teoride dualiteleri aşma çabası: Giddens, Bourdieu, Layder. *Universal Journal of History and Culture*, 1(1), 33-45.

Görsel Kaynakçası

Görsel 2. Ritzer, G. (2011). *Modern sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). De Ki Basım Yayım, s.371. Ve aynı kitabın İngilizce dilindeki orijinal basımı da incelenerek yazar tarafından aslı gibi oluşturulmuştur.

Görsel 3. Gürkan, G. (1968). Ülkemizde mimarlık nerede duruyor? *Mimarlık Dergisi*, 58, 20. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/377/5541.pdf> (29.09.2021). Ve yazar tarafından aslı gibi yeniden oluşturulmuştur.

Author's Biography

Mihriban Duman is a PhD student of Architectural Design Program at İstanbul Technical University and a research assistant of Department of Architecture at Muğla Sıtkı Koçman University. Regarding ongoing PhD thesis, her current research interest is architectural practice in the context of profession and social architecture. Also, she coordinates and takes place in design&build studios and workshops which encourage participatory collaborations. Experimental visual communication and drawing techniques within architecture is the secondary topic that the author is currently interested in.